

İradə Rəhmanova¹⁵

ANAR YARADICILIĞINA BİR NƏZƏR

Azərbaycan XX əsrdə çox ziddiyyətli, təzadlı olduqca mürəkkəb və üzüntülü dövrlər, mərhələlər, illər yaşayıb, amma bu torpağın sinəsi cadar-cadar olsa da, üstündə işğalçı orduların tökdüyü qanlar hələ silinməsə də, kişilər, qəhrəmanlar, dahilər yetirməyə qadirdir. Bu dövrlər Azərbaycan mədəniyyəti bir sıra şəxsiyyətlərin adları, imzaları ilə qürur doğurur. Əsrin əvvəllərində Mirzə Ələkbər Sabir, Mirzə Cəlil, Əlibay Hüseynzadə, Hüseyn Cavid, Üzeyir bəy Hacıbəyov, bir qədər sonra bu pleyadaya qoşulan Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Şəhriyar, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev, Mir Cəlal, Bəxtiyar Vahabzadə və s. XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin ən nəhəng simalarıdır.

Kəçən əsrin altmışıncı illəri XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti tarixində ikinci intibah dövrü sayıla bilər (birinci dövr keçən əsrin əvvəllərinə aiddir – Vaqif Yusifli). İntibah deyəndə burada yeni dünyagörüşü, mədəniyyət, xüsusilə ədəbiyyat ələmində baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər nəzərdə tutulur. Yeni dünyagörüşü yeni mədəniyyət, yeni ədəbiyyat yaradır və sovet quruluşunun, bərqərar olmuş sistemin hələ çökmədiyi, amma barometrin tezliklə fırtına göstərəcəyi bir dövrdə ədəbiyyatın – söz sənətinin yeni bir gəncliyi doğuldu. “Altmışıncılar” ədəbiyyata gəldilər və yeniləşməyə təşəbbüs göstərən ustadlarla bir sırada ədəbiyyatın sifətini, xarakterini dəyişməyə, özlərini milli ənənələrdən təcrid etməyə sərti ilə dünya ədəbiyyatı ilə qovuşdurmağa can atdılar. Artıq sosializmin prinsipləri, onilliklər boyu “şair, hökmdarın hüzurundasın!”, “ədəbiyyat işi ümumproletar mexanizminin bir təkarcisi, vinticiyidir” hökmləri sınımağa, müqavimət göstərsə də, təcridən sönməyə başladı. Ədəbiyyatda “müsbət qəhrəman”, “apancı insan” modelləri dağılmağa üz qoydu. “Müstəsna” qəhrəmanları adı, lakin məna və mənəviyyətə zəngin insan obrazları əvəz etdi. İnsanı hərtərəfli, həm müsbət, həm də ziddiyyətli – “boyalarn qatışığında” təsvir etmək prinsipi, gerçəkliyi bəzəmək yox, bütün təzadları ilə təsvir etmək meylini gətirdikcə güclənməyə başladı. Bu prosesdə Yusif Səmədoğlu, Anar, Elçin, Çingiz Hüseynov, İsi Məlikzadə, Maqsum və Rüstəm İbrahimbəyov qardaşları, Fərman Kərimzadə, Sabir Azəri, Mövlud Süleymanlı və əlbəttə, onlardan bir onillik tez ədəbiyyata gələn İsa Hüseynov, İsmayıl Şıxlı mühüm rol oynadılar.

Bədii nəsrin müstəqillik illərində (1991-2005) yaranmış nümunələrinin növlər, janrlar baxımından təsnifatı xüsusi maraq doğurur. Belə ki, onlarca roman, povest, hekayə, novella, esselər, publisistik yazılar və bunların mövzu, məzmun və problematika spesifikliyinə dair tarixi roman, müasir mövzulu roman, bilavasitə müstəqillik problemlərinin bədii təsvirinə həsr olunmuş roman, hekayə və povestlər, didaktik-nəsihətəməzi, xatirə tipli, sənədli, fantastik, dedektiv və s. nümunələr oluncadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi prosesə yeni gələn gənclərin yaradıcılığında hələlik eksperiment səciyyəsi daşıyan məqamlar, mətləblər, yazı tərzini hökm sürməkdədir. İndi müasir ədəbi gəncliyin bəzi nümayəndələri klassikani inkar edir, M.Füzuli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadəni böyünür. estetik fikrə qarşı hücumu keçərək 60-cı illərdə yaranan ədəbiyyatı və onu yarananları yalançılıq və niyətli təzahürü hesab edirlər.

Müstəqillik dövrünün nəsr əsərlərinə diqqət yetirsək, istər forma, istərsə də məzmun baxımından yeni, orijinal nümunələrə rast gəlmək olar. Müstəqillik həzrə yaradıcı şəxsiyyətin – şair, nasir, rəssam, dramaturq, bəstəkar və s. yaradıcılığında azadlıq, sərbəstlik, necə deyərək, sonsuz yaradıcılıq səmaslarında möhkəm qanadlar bəxş etmişdir. İndi bizim bədii nəsrimizdə fərdin, şəxsiyyətin məna və dünyasına, siri-soraqlı qəlb ələmində uğurlu bir aqar tapılmışdır (2, s. 442).

Gənc nasir-dramaturq Elçin Hüseynbəyli “Nəsr və dramaturgiyamız 6 ildə” məruzəsində israr edir ki, bədii nəsrimizin yaradıcılarının bütün nasillərində xeyli fəalılıq göstərən, gözəl əsərlər araya-ərsəyə gətirmələri ayrıca qeyd olunur. 60-cı illərdə nəsrə gələn Anar, Elçin. 70-ci illərdə bu qələmlərini sınayan A.Məsud “Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr” əsəsinin 60-cı illər nəsrinin manifesti kimi qiymətləndirmək mümkündür. Müəllifin həmin illərdə dərc etdiyi “Ağ qoç, qara qoç” povesti ədəbin son illər yazdığı ən yaxşı əsərlərdən sayılır.

Anarın bədii nəsrinin əsas mahiyyəti, ruhu və istiqaməti, mövzular ələmi tənqid obyektinə bərdə Azərbaycan tənqidinin vicdanı akademik M.Arif yazmışdır: “Anarın hekayələrində fəvqəladə hadisələr, igidlik, şücaət, qəhrəmanlıq göstərmək iddiasında olan adamlara rast gəlmirik. Adı adamlara rast gəlirik. Onun personajları çox adı adamlardır: əsasən teatr, kino, radio, mətbuat işçilərindən ibarət olan bu adamların bir-biri ilə əlaqə və münasibətləri də çox adı əlaqə və münasibətlərdir. Lakin bu gündəlik adı adamların həyatını, şəxsiyyətini yazıçı usta bir kinooperator kimi ələ nəqədən, ələ bir işiqlə təsvir edir ki, oxucu orada adilikdən könəraya çıxan çox şeylər görür”. Müdrik tənqidçinin bu mülahizələri özünü sonrakı illər üçün də doğrultdu. Gözlə komediya ustası, həm də nasir Sabit Rəhman da vaxtında Anarın “Molla Nəsrəddin - 66” hekayələr silsiləsinə yazdığı ön sözdə qeyd etmişdi: “O, duzlu, maraqlı hekayələr yazır, təsvir etməyi sevdi. Bu da Anarın yaradıcılığının seçilən xüsusiyyətlərindəndir, ancaq ən mühümü deyil. Ən mühümü onun yaradıcılığında yumordur. Doğrudan da, yazıcının “İlin fəsiləri, yaxud qovluğun içindəkilər”, özünü dediği kimi, “Sənədli fantaziya hekayəsi”, “Qırmızı limuzin, vahimə hekayəsi” və s. yada düşür. Bunları Elçinə də şamil etmək olar.

Bu illərdə Elçinin də xeyli əsərləri çap olunmuşdur. Bunlardan xüsusilə “Ədəbi düşüncələr” kitabından esselərini, Afaq Məsudun “Suiti” adlı İmperiya haqqında duyğu və qeydlərini göstərmək olar.

Bir zamanlar Anar “Dədə Qorqud”un obrazını ekrana gətirdi, onu nağıllardan, dastanlardan çəkib çıxardı, reallığa qovuşdurdu. Nağıl-dastan – mifik ələmdən götürüb dünyamızın qəhrəmanını etdi. Anar Dədə Qorqudun ölməz obrazını yaratmaqla yanaşı, Qorqud dünyasının qəhrəmanlarını da onunla birlikdə yazılı ədəbiyyatımıza, efrimizə,

ekranımıza çıxardı.

Oğuz-türk qəbilə, tayfa birliklərinin min illər öncədən qurub yaratdığı türk dövlətçiliyinin qorunub saxlanması üçün bugünkü Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, türk dünyasının birliyinin vacibliyini zamanın əsas məsələləri kimi gündəmə gətirdi.

Anar Burla xatun, Tural, Beyrək və digər türk adlarını millətimizin yaddaşına qaytarmağa çalışdı. Bu gün Dədə Qorqud qəhrmanlarının xalq özündə yaşadı.

Hər evdə, ailədə, nasıldə Dədə Qorqud dastanının qəhrəmanlarının adları böyüyür. Türk nəsl-nəcəbəti ilə öyünməyi şərəf bildiyi oğuz tayfalarının adlarını özündən çox-çox sonralar da məmləkətinə görmək istəyir. Onun yaratdığı məmləkətdə – yeni Azərbaycanda bu heç də çətin deyil. Çünki onun qəhrəmanları bu mənəvi köklərə çox bağlanmış, milli dəyərlərə köklənmişdir. Onun yaratdığı cəmiyyətdə harada, hansı ölkədə, hansı qitədə yaşamasından asılı olmayaraq, türk dünyası birdir. Anarın yaradıcılığında folklorun yararlanma özünün moqamları ilə diqqəti cəlb edir.

Türk yazarı Erkün Gözən "Dədə Qorqud" filmində 16 dövlət qurmuş bir millətin mənəvi zənginliklərinin hamısı var" dəyərləndirməsi o filmi müəllifi Anara da şamil edilməlidir. Çünki o, şəxsiyyət kimi konkret bir epoxaya aid olsa da bir neçə min il yaşı olan türk mədəniyyətini özündə ehtiva edən mədəniyyət missionerimizdir. Altmışın illərdən sonrakı nəsrimiziz inkişafında Anarın milli ədəbi prosesə təsiri bu gün də davam etməkdədir.

Görkəmli Azərbaycan yazıqları arasında elmi təfəkkürə malik olanlar çox olub. Müasirlərimiz içində isə Anar həmin potensiala malik olan bir neçə yazıqdan biridir. Və o, yazıqlıqla bərabər, ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün çox dəyərli olan aradırma və məqalələri ilə bunu çoxdan təstiq edib. Onun Şah İsmayıl Xətai ("Şairin zəfəri") və Məhəmməd Füzuli ("Şairin kədəri") haqqında əsərlərini xatırlamaq kifayət edər. "Dədə Qorqud dünyası" isə doktorluq səviyyəsində olan fundamental bir elmi tədqiqat əsəridir. Anar bu əsərində təxəyyüllə təfəkkürün sintezindən istifadə edərək qədim abidəyə tamamilə yeni bir baxış ortaya qoyub. "Dədə Qorqud" povesti və onun əsasında çəkilən film isə mürəkkəb semantikalı dastanının populyarlaşmasında və ümumxalq məhəbbəti qazanmasında əvəzsiz rol oynayıb. Abidanın 1300 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasında mühüm rolunu da əlavə etsək. Anarın günümüztün Qorqudşünası, mədəni tariximizin qoruyucusu olduğu aydın görünür. Daha bir önəmli cəhət odur ki, Anarda ədəbi xudbinlik vaxtdır, yəni o, yalnız yazıq Anara işləyərək onun parlaması üçün çalışmayıb. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü ilə bağlı araşdırmalarında, elmi məqalələrində onlarca klassik və çağdaş sənətkarlarımız haqqında söz deyib, onların daha dərinə tanınmasına xidmət edib. Onun tərtibi ilə Türkiyədə çap olunan "Min ilin yüz şairi" və Azərbaycanda çap olunan ikicildlik "Min beş yüz ilin oğuz şeiri" antalogiyaları isə ədəbiyyatımıza əvəzsiz xidmətdir. Təkcə onu demək yetər ki, bu antalogiyalar Məhəmmədəli Tərtibiyatın "Danışmırdanı-Azərbaycan", Mir Möhsün Nəvvabın "Təzkireyi-Nəvvab" və Hüseyn Əfəndi Qayıbovun "Azərbaycanda məşhur olan şüarın əşarına məcmuədir" adlı müntəxabat kitabları dəyərinədir.

1960-cı ildə ilk mətbə hekeyəsi çıxdığı vaxtdan indiyədək ədəbi gündəmdədir və bunun səbəbləri bəzi yazıqlar kimi uğurlu taleyə malik olmasında və digər subyektiv amillərdə axtardır. Əslində isə Anarın əsərlərinin canlı orqanizm kimi yaşamasının, nəfəs almasının daha gerçək və mənəvi səbəbləri var.

Ən başlıca səbəb odur ki, ədəbiyyata dahiyənə uydurmalar kimi baxan söz adamlarından fərqli olaraq, Anar ədəbiyyata dahiyənə və duyğusal həqiqətlər kimi yanaşır. Böyük-kiçikliyindən asılı olmayaraq, Anarın əsərləri qan təmizləyən arteriya kimidir. Onların hər birində yazıqların nəbzi vurur. Üstəgəl, xalqın adət-ənənələri, etnik təsəvvürü, ən əsası, milli gənəsiyi ilə bu yaradıcılıq arasında daimi təzələnməni təmin edən üzvi bağlılıq var və bu fikri onun təkcə bədii əsərlərinə deyil, esselərinə, publisistikasına, tədqiqatlarına, mədəni həyatımızın müxtəlif sahələrinə aid elmi, analitik məqalələrinə də eyni dərəcədə şamil etmək olar. Anar ədəbi ehkamlardan uzaq və özünün bədii konsepsiyası olan, bədii qəhrəmanlarında fərdilliklə sosial-ictimai layın sintezini bacarıqla əks etdirən yazıqdır.

Nəhayət, Anarın həyat, ölüm, sevinc, kədər, sevgi, nifrət, əzab, intizar, qəzəb, dəhşət, günah, xəcalət, etimad, etiqad – bir sözlə, insan psixologiyasını, başəri mövzuların ehtiva edən bütün əsərləri "oxucuda ideal haqqında fikirlər oyadır". Və onu yazıq kimi diqqətdə saxlayan ən incə nüans da bu elitər, uca mahiyyətlə bağlıdır (1, s. 6-10).

"İçərişəhər" (1978), "Bəsmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi" (1982), "Dədə Qorqud" (1983), "Sizi deyib gəlmişəm" (1984), "Dünya bir pəncərədir" (1986), "Seçilmiş əsərləri", iki cilddə (1988) "Sizsiz" (1992), "Şəhərin yay günləri" (1995), "Şəhidlər dağı" (1995), "Otel otağı" (1995), "Min beş yüz ilin Oğuz şeiri" (1999), "Ağ qoç, qara qoç" (2003) "Göz muncuğu" və başqa kitabları nəşr olunmuşdur.

Nəşr olunmuş kitabların natamam siyahısı göstərir ki, Anarın ədəbi-bədii irsi olduqca zəngin və janr baxımından rəngarəngdir. O, şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, hekeyə, povest, roman, dram, ssenari yazmış, ədəbi tədqiq və ədəbiyyatşünaslıqın dəyərli ömüklərini yaratmış, habelə bir sıra tərcümələr etmişdir. Bədii yaradıcılığa 1960-cı ildə "Azərbaycan" dərgisi səhifələrində dərc olunan "Keçən ilin son gecəsi" və "Bayram həsrətində" adlı hekeyələri ilə başlayan Anar sonralar "Asılıqanda işləyən qadının söhbəti", "Mən, sən, o və telefon", "Gürcü familiyası", "Yaxşı padşahın nağni" "Qırmızı limuzin" və başqa əsərləri tezliklə geniş oxucu kütləsinin diqqət və marağını çəkmişdir.

Anarın yaradıcılığında povest janrı əhəmiyyətli yer tutur. Onun "Dantenin yubileyi", "Gecə yansında hadisə", "Ağ liman", "Əlaqə", "Macal", "Otel otağı" və digər povestləri Azərbaycan nəsrinin təkrarsız ömüklərindən hesab olunur. Yazıqların povestlərində qaldırıldığı problemlər və yaratdığı bənzərsiz obrazlar onun əsərlərinin mühüm özəlliklərini əks etdirir. Bu əsərlərdə təsvir edilən obrazlar cəmiyyətin adi, sadə təbəqəsinə mənsub olan insanlar olsa da, müəllif obrazların zahirən adi görünən həyatlarının qapalı, qaranlıq tərəflərinə, qeyri-adilliklərinə diqqət çəkməklə orijinal sənət nümunələri yaratmağı bacarmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlibəyli B. Onuncu portret. Bakı: Nurlan, 2008.
2. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, II cild. Bakı: Bakı Universiteti, 2007.
3. Nurlıyeva P. Anar dünyası. Bakı: Təhsil, 2015.

Açar sözlər: Anar, bədii nəsr, povest, "Dədə-Qorqud"

Key words: Anar, prose, narrative genre, "Dada Gorgud"

Ключевые слова: Анар, проза, повест, "Деде Коркут"

XÜLASƏ

Müasir Azərbaycan nəsrinin görkəmli siması Anarın ədəbi-bədii irsi olduqca zəngin və janr baxımından rəngarəngdir. Məqalədə ədibin bədii nəsrini tədqiq obyektinə çevrilmiş, nəsr əsərlərinin mahiyyəti, ruhu və istiqaməti, mövzular ələmi təhqiq obyektinə bəzədə fikir yürüdülmüşdür. Araşdırmalar belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Anarın personajları cəmiyyətin adi, sadə təbəqəsinə mənsub olan insanlardır. Lakin müəllif bu obrazların zahirən adi görünən həyatlarının qeyri-adilliklərinə diqqət çəkməklə orijinal sənət nümunələri yaratmağı bacarmışdır.

Bədii yaradıcılığa ötan əsrin 60-cı illərində başlayan Anarın hekeyələri mövzu, dil üslub özünəməxsusluğu ilə diqqət çəkməkdədir. İlk hekeyələri ilə yazıq çağdaş Azərbaycan nəsrinə yeni bir ruh gətirmiş, yazıqları haqqında mətbuatda maraqlı fikir və mülahizələr söylənmişdir.

Anarın yaradıcılığında povest janrı əhəmiyyətli yerlərdən birini tutmaqdadır. Azərbaycan nəsrinin təkrarsız ömükləri olan bu əsərlərdə yazıqların qaldırıldığı problemlər və yaratdığı bənzərsiz obrazlar cəmiyyətimizi narahat edən sosial-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemlərə yönəldilmişdir.

A LOOK AT ANAR CREATIVITY SUMMARY

Anar, a prominent figure in modern Azerbaijani prose, has a very rich literary and artistic heritage and is diverse in terms of genre. The article examines the author's literary prose, the essence, spirit and direction of the prose works, the world of topics and the object of criticism. As a result of the research, it was concluded that Anar's characters are ordinary people. However, the author was able to create original works of art, drawing attention to the unusualness of the seemingly ordinary lives of these images.

Anar's stories, which began in the 60s of the last century, attract attention with their subject, language and style. With his first stories, the writer brought a new spirit to modern Azerbaijani prose, and interesting ideas and opinions were expressed in the press about his writings.

The narrative genre occupies one of the most important places in Anar's work. In these works, which are unique examples of Azerbaijani prose, the problems raised by the writer and the unique images he created are focused on the socio-political and moral problems that concern our society.

ВЗГЛЯД НА ТВОРЧЕСТВО АНАРА РЕЗЮМЕ

Литературно-художественное наследие выдающегося деятеля современной Азербайджанской прозы Анара чрезвычайно богато и разнообразно с жанровой точки зрения. В статье в качестве объекта исследования представлена художественная проза автора, были выдвинуты мнения относительно сущности, духа и направлений произведений, разнообразия тем и объектов критики. В результате исследования был сделан вывод, что персонажи Анара – люди, принадлежавшие к простому, обыкновенному слою общества. Но автору удалось создать оригинальные образцы искусства, обратив внимание на необычность, казалось бы, обычной жизни этих образов.

Произведения Анара, художественное творчество которого началось в 60-е годы прошлого века, поражают своей тематикой, своеобразием языка, стиля. Своими первыми произведениями писатель привнес новый дух в современную азербайджанскую прозу, о его сочинениях в прессе высказывались интересные мнения и суждения.

Жанр повести в творчестве Анара занимает одно из значительных мест. В этих произведениях, являющихся уникальными образцами Азербайджанской прозы, проблемы, поднятые писателем, и созданные им уникальные образы направлены на социально-политические и морально-этические проблемы, волнующие наше общество.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Sevinc Abdulla qızı Abdullayeva (Abasova)